

DÍLO JANA AMOSE KOMENSKÉHO NA BALKÁNĚ

Sedmnácté století zrodilo v Evropě mnoho myslitelů, literárních tvůrců, reformátorů, jazykovědců, lexikografů, teologů, fyziků aj., kteří výrazně posunuli lidské poznání a často ovlivnili průběh národního i evropského a světového historického vývoje.²⁰⁶

Sledovat pronikání a recepci všestranného teologického, historického, filozofického a pedagogického díla J. A. Komenského v jednotlivých balkánských slovanských a neslovanských národních literaturách a kulturách znamená hledat v nich jeho stopy od 16. století po dnešek. Ve svém výkladu se soustředím především na to, abych zjistil, jak dílo J. A. Komenského pronikalo k balkánským Slovanům a k Řekům. Vzhledem k omezenému rozsahu nebudu moci sledovat recepci Komenského díla u Albánců, Rumunů, Bosňanů a Makedonců. Nebudu moci bohužel rovněž podat vyčerpávající zhodnocení sedmnáctého století. Ostatně, to ani není úkolem mého výkladu.

Na Balkáně, kam pronikalo dílo J. A. Komenského, působilo v sedmnáctém století, označovaném v mnoha národních literaturách jako období humanismu a baroka, a v dalších staletích mnoho významných národních osobností a vznikala četná literární díla. Ve Slovinsku to byl mj. historik Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), v Charvátsku např. autor první latinsky napsané mluvnice charvátštiny Bartol Kašić (1575–1650), všestranně vzdělaný politik, muzikolog, skladatel a tvůrce umělého charvátsko-ruskopolsko-staroslověnského jazyka Juraj Križanić (1618–1693), dále autoři tzv. zlatého věku charvátského písemnictví v Dubrovniku Junije Palmotić (1607–1657), Vladislav Menčetić (1617–1666), Ignjat Djurdjević (1675–1737), dva zlikvidované významné šlechtické rody Zrinských a Frankopanů, srbský primas Andrija Zmajević (1628–1694), i nejvýznamnější srbský autor té doby Djordje Branković (1645–1711). Patří sem bulharská barokní literatura, jež vznikala zčásti doma, zčásti v katolických centrech mimo Bulharsko,²⁰⁷ ale také rozkvět řecké literatury na Krétě v 16. a v první polovině 17. století, duchovní život v Konstantinopoli, filozof a osvícenec Theofilos Korydaleus (1560–1646) aj.

Sedmnácté století, které se vyznačuje mj. také tureckým obléháním Vídně roku 1683, je však příznačné pro národy Balkánského poloostrova rovněž tím, že již v předcházejícím šestnáctém století došlo k prvnímu hromadnému útěku obyvatel před turec-

206 *Velké postavy západního myšlení. Slovník myslitelů.* Uspořádal Ian P. McGreal, Prostor, Praha 1997. Jsou však v něm chronologicky řazená hesla od Parmenida po Alberta Camuse, tj. od antických Řeků po první polovinu 20. století. Řecko je sice součástí Evropy (nikoli západní), ale je na Balkáně. Ve slovníku najdeme ovšem také „Středoevropany“ Mikuláše Koperníka, Johanna Gregora Mendla a Sigmunda Freuda i „Východoevropana“ Dmitrije Ivanoviče Mendělejeva. Podle našeho názoru mnohem hodnotnější, objektivnější a odborně na vyšší úrovni je rozsáhlá kniha CETL, J., HORÁK, P., HOŠEK, R., KUDRNA, J.: *Průvodce dějinami evropského myšlení*, Pyramida, Praha 1984.

207 Viz mj. BECHYŇOVÁ, V.: *K otázce bulharského literárního baroka*, Slavia 1968. TÁŽ: *Barokní rysy literatury bulharských katolíků*, tamtéž.

kými nájezdy z oblasti Severního Řecka, západní Makedonie, jižního Srbska, Albánie, Charvátska a Bosny do střední Evropy a do jižních Uher.

V dějinách je známá charvátská kolonizace rakouského Burgenlandu, okolí Bratislavy, drnholeckého a mikulovského panství na jižní Moravě apod., stejně jako je známý odchod stovek řeckých, albánských, makedonských aj. rodin do jižních Uher. Do dějin vešlo tzv. velké srbské stěhování roku 1690 pod vedením patriarchy Arsenije III. Černojeviće (asi 1633–1706) do jihohuverských žup.²⁰⁸

Dílo J. A. Komenského proniklo na Balkán nejprve ke Slovincům. A to je zcela pochopitelné a logické, neboť slovinská území byla v 17. století i v několika staletích následujících součástí Habsburské říše. Prvním autorem, který z latinsko-německé předlohy přeložil do slovinštiny Komenského *Orbis sensualis pictus*, byl páter Hipolit (Hippolyt) Novomeški (česky Novoměstský, vlastním jménem Janez Adam Gaiger, 1667–1722), literární a kulturní pracovník, lexikolog, lexikograf a překladatel. Překlad však zůstal v rukopise.²⁰⁹ Podstatné informace podal a prvních pět kapitol Hippolytova překladu přetiskl Jernej Kopitar.²¹⁰ Důkladnou srovnávací analýzu Hippolytova slovinského překladu provedla před lety Marta Bečková.²¹¹ Proto se jím zde nebudu podrobněji zabývat.²¹² Hippolytův rukopis překladu tvořil jednu z příloh jeho nevydaného latinsko-německo-slovinského slovníku (1711–1712). Stejně jako trojjazyčná mluvnice (1715), jež bohužel zůstala rovněž v rukopise, byl založen na bohatém slovinském a slovanském materiálu. Hippolyt tak pokračoval v lexikografické činnosti, kterou započal Valvasorův současník, kanovník Matija Kastelec (1620–1688) dílem *Dictionarium Latino-Carniolicum*, jenž je uloženo v Národní a univerzitní knihovně v Lublani.

Hippolytem Novoměstským začíná v slovinském písemnictví prosazování jazykových a obecně vzdělávacích poznatků do praxe. Jeho následovníci pokračovali v lexikografické a mluvnické činnosti v 18. století, kdy rakouské školské zákony vyžadovaly pedagogickou průpravu a způsobilost učitelů. Jedním z těch, kteří vypracovali obrozenou koncepci rozvoje národního jazyka, byl jazykovědec Marko Pohlin (1735–1801), jeden z prvních slovinských osvícenců, literární historik a překladatel. Od Hippolyta a od svého bývalého učitele, encyklopedicky vzdělaného vědce a profesora německého jazyka na vídeňské univerzitě Žigy Popoviće (1705–1774) M. Pohlin převzal myšlenku o povznesení a zvelebení slovinského jazyka, školství a vzdělanosti a sestavil *Abecedi-ka* (Slabikář, 1765), později německy psanou mluvnici *Kraynska grammatika* (Kraňská

208 DERETIĆ, J.: *Istorija srpske književnosti*, čtvrté izdanje, Beograd 2004, s. 412, 443 – ŠESTÁK, M., TEJCHMAN, M., HAVLÍKOVÁ, L., HLADKÝ, L., PELIKÁN, J.: *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 1998.

209 Je uložen v Národní a univerzitní knihovně v Lublani, sign. Ms 182.

210 KOPITAR, B.: *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach 1808 (1809), s. 85–88.

211 BEČKOVÁ, M.: *Rozšíření spisů J. A. Komenského v Evropě v 17. a v 1. polovině 18. století a slovinský text Orbisu*. In: *Obdobje 9. Obdobje baroka v slovanském jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1989, s. 423–431.

212 Zajímavý je Hippolytův doplněk v kapitole Evropa ve verzi německé a slovinské. Do výčtu 28 zemí připojil také Dalmácii, a to takto: Germania, Bohemia, Hungaria, Dalmatia, Croatia, Dacia, Slavonia, Graecia. Další drobné doplňky uvádí M. Bečková v cit. díle (viz pozn. 211).

mluvnice, 1768), první slovinskou početnici (1781) a trojjazyčný slovník *Tu malu besediše treh jezikov* (1781), do něhož zařadil některá nová slova ze slovanských jazyků.

Ve dvou dílech *Sv. Avrelijana Avgušтина enchiridon* a *Interpretatio carniolica auctorum graecorum* (obě 1781), zpracovaných podle příkladu náboženských a řeckých vzorů, se Pohlin pokusil literárně zpracovat také osvětová témata. Obdobně jako před ním Hippolyt Novoměstský také Marko Pohlin sáhl po díle J. A. Komenského a přeložil jeho jazykovou učebnici *Janua linguarum reserata* (Brána jazyků otevřená, 1631) pod názvem *Te odprte ali odklenene duri seu Janua linguae carniolicae* (1768), která však zůstala v rukopise. Pohlinova snaha po obrození slovinštiny vyvrcholila konstatací, že *Schämen wir uns nicht unserer Muttersprache, liebste Landesleute! Sie ist nicht so schlecht, als ihr es glaubet.*²¹³ Ve své *Kraňské mluvnici* se M. Pohlin neopřel o lublaňské nářečí, jak se mnozí literární historici domnívali. Od Ž. Popoviće dobře věděl, že spisovný jazyk nemá být založen pouze na jednom nářečí. Pozorně sledoval třenice a spory v české (Václav Rosa) a německé jazykovědě i jazykové tendence v Evropě. Znal dobře všechna centrální slovinská nářečí, znal jazykovou situaci u Charvátů, u Čechů i u lužických Srbů a proto si zvolil pro svou mluvnici různorodý typ jazykové struktury dolenského dialektu.

A když v období Napoleonových Ilyrských provincií (1809–1813) byl také ve Slovinsku zaveden jednotný systém základní školy a slovinština byla uznána jako vyučovací jazyk na základní a střední škole, Pohlinův pokračovatel, básník a obrozenec Valentin Vodnik (1758–1819) vydal několik jazykových příruček pro počáteční školy a gymnázia: *Abeceda za perve šole* (1811) se vyznačovala realistickými pasážemi podle Komenského *Orbis pictus* (*Světa v obrazech*). Mluvnice slovinštiny *Pismenost ali gramatika za perve šole* (1811) byla určena žákům na základním stupni. Při sestavování trojjazyčného slabikáře *Abeceda ali Azbuka. Das ABC Buch. L' Abecé* (1812) V. Vodnik vycházel z přesvědčení o mateřštině jako o vzdělávacím prostředku. Dovedl dobře zhodnotit existující jazykovou situaci ve Slovinsku, když napsal: *Jelikož do naší školy nechodí jen Kraňci, dám dětem do rukou trojí abecedu – slovinskou, německou a francouzskou, tak budeme každého v jeho abecedě v budoucnu vzdělávat.*²¹⁴

Již před ním J. V. Valvasor ve výkladu o *kraňsko-slovanském jazyce* ve svém hlavním německy psaném díle *Die Ehre des Hertzogthums Crain* (Sláva kraňského vojvodství, 1689) mj. při popisu Gorenců napsal, že *mezi nimi slyšíš tři jazyky – pravou kraňštinu, pravou němčinu a směs kraňštiny a němčiny.*²¹⁵

V Pohlinově lexikograficko-mluvnické a osvětově obrozené aktivitě pokračovali kromě historika a dramatika A. T. Linharta (1756–1795) další členové kroužku mecenáše a obrozence Žigy Zoise (1747–1819). Patřili k nim teolog a jazykovědec Blaž Kumerdej (1738–1805) se svými mluvnickými a slovníkovými pracemi, jež však zůstaly v rukopisech, kanovník, školský inspektor a překladatel Písma svatého Jurij Japelj (1744–1807), jehož mluvnice rovněž zůstala v rukopise, a také významný jazykovědec

213 POGAČNIK, J.: *Zgodovina slovenskega slovstva, II. Klasicizem in predromantika*, Maribor 1969, s. 44.

214 *Tamtéž*, s. 31.

215 VALVASOR, J. V.: *Slava vojvodine kranjske*. Izbor, Ljubljana 1968, s. 68.

Jernej Kopitar (1780–1844), jenž se pod Zoisovým a Vodnikovým vlivem začal zabýval slavistikou a stal se spolupracovníkem Josefa Dobrovského, který byl jeho vědeckým ideálem. Po vzoru jeho mluvnic J. Kopitar německy napsal první vědecky podloženou *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (Mluvnice slovanského jazyka v Kraňsku, Korutanech a Štýrsku, 1809, s vrocením 1808), která se svými obrozenskými myšlenkami v úvodu a prosazovanými principy jednotného pravopisu stala základním dílem pro rozvoj slovinské i slovanské slavistiky v dalších desetiletích.

Na jazykovědné, učebnicové a výchovné dílo J. A. Komenského bezprostředně nebo zprostředkovaně navazovali jak uvedení lexikografové a gramatici, tak také další autoři učebnic a slovníků. Jsou mezi nimi např. plodný tvůrce nábožensko-školské literatury a mluvnic Peter Dajnko (1787–1873), lexikograf, gramatik a autor učebnic Franc Metelko (1789–1860), jeden z nejvýznamnějších slovinských a slovanských filologů 19. století a také Kopitarův odborný a ideový spolupracovník Fran Miklošič (1813–1891), zakladatel slovanské srovnávací jazykovědy, etymologie a mluvnic. Pokračoval v tradici započaté dílem J. A. Komenského a sestavil čítanky slovinských textů pro vyšší třídy gymnázia.

Zájem o pedagogické, výchovné, filozofické i teologické dílo J. A. Komenského ve Slovinsku nebyl nikdy přerušeno. Jazykovědec a překladatel mj. také z češtiny Oroslav Caf (1814–1874) uveřejnil v čítance ke své mluvnici roku 1849 a znovu 1858 překlad Komenského díla *Orbis pictus*.²¹⁶ Komenského *Velká didaktika* vyšla od konce 19. století²¹⁷ již v průběhu 20. století několikrát, převážně opatřena úvodem o autorovi a jeho díle.²¹⁸ Výtah z *Velké didaktiky* vyšel v roce 1956 dokonce pro slovinský učitelský ústav v Terstu.²¹⁹

Ve slovinské pedagogické literatuře a v pedagogickém periodickém tisku se zejména v posledním dvacetiletí analyzuje např. koncept Komenského základní školy, jeho pansofie, interpretují se jeho pedagogické názory a poukazuje se na aktuálnost jeho výchovných myšlenek a názorů i na principy celoživotního (permanentního) vzdělávání, vycházejí jubilejní stati, medailónky a články, byla zpracována bibliografie Komenského děl, která vyšla slovinsky.²²⁰ O Komenském a jeho díle vznikají ve Slovinsku doktorské disertace.²²¹

Slovinská odborná a pedagogická veřejnost měla možnost mezi dvěma světovými válkami a v desetiletích poválečného jugoslávského meziliterárního a obecně kulturního společenství číst Komenského díla rovněž v srbském nebo charvátském překladu.

216 URBANČIČ, B.: Česko-slovinské kulturní styky, Praha 1995, s. 21.

217 J. A. Komenského *Schola ludus* vyšla v překladu F. Gabrška pod názvem *Šola v igri* v roce 1892, JANA AMOSA KOMENSKEGA *Didaktika*. Prevedel Jernej Ravnikar, Ljubljana 1893.

218 JAN AMOS KOMENSKÝ, *Velika didaktika*. Prevedel Fran Bradač, Ljubljana 1958, *Velika didaktika*. Poslovenčili Viktor Majdič, Ana Blažič i Anton Fink, Ljubljana 1995

219 KOMENSKÝ, J. A. : *Velika didaktika*. Za slovensko učiteljišče prevedel Egidij Kouta, Trst 1956.

220 HOJAN, T.: *Bibliografija dela Jana Amosa Komenskega na slovenačkom jeziku i napisa o Komenskom kod Slovenaca*. In: *Pedagogija* 8, Zagreb 1970, s. 172–179. TÝŽ: *Bibliografija Komenskega na Slovenskem*. In: *Sodobna pedagogika* 43, čís.1–2, 1992, s. 74–79.

221 TANCER, M.: *Ob doktorski disertaciji o Komenskem*. In: *Sodobna pedagogika* 43, čís. 9–10, 1992, s. 473–476.

V roce 1968 byla dokonce uspořádána z materiálů pražského Muzea J. A. Komenského výstava o životě a díle velkého českého humanisty, jejímiž organizátory byla pedagogická muzea v Lublani, Záhřebu a v Bělehradě.

* * *

Stěhování ze západní Makedonie do jihovýchodní Evropy, zejména do Uher, začalo počátkem 17. století, přesněji od roku 1600. Po tom, co vládce Transylvánie György Rákóczi poskytl roku 1636 pravoslavným poddaným privilegia, přicházeli do jižních Uher uprchlíci zejména ze Siatisty a z Kastorie, aby snad pokračovali v tradičních styčích s Byzancí. Centry řeckých uprchlíků (vystěhovalců) se staly především Videaň, Pešť a Terst. Vedle nich však vznikla v Uhrách a jinde v Evropě další střediska s tureckými poddanými nejrůznějšího národnostního složení. Byli v nich Řekové, Slované, Albánci, Vlaši (Němci je nazývali Aromuni, Řekové Kucovlaši, Srbové Cincari), Židé aj. Prvním záchytným střediskem pro lidi, kteří prchali z jihu Balkánu, byl tehdy Zemun, který patřil k Uhrám. Obec, která zde vznikla, nesla název *Koinotis ton Romaion ke ton Makedonvlachon* (Obec Řeků a makedonských Vlachů). Obec v Novém Sadu se nazývala dokonce *Communitas Hellenica* nebo *Graeca*. Údaje o založení zdejší řecké komunity, o národnostním složení přistěhovalců, o jejich duchovní a kulturní činnosti i o demografii podává Ioannis Papadrianos.²²²

Uprchlíci zpočátku obdělávali cizí pozemky, později začali pozemky pronajímat a postupně se stávali jejich majiteli. A také pracovali jako obchodníci. Přísně dodržovali uherské zákony. Žili převážně pohromadě a málo se stýkali s místním obyvatelstvem, protože se těžko učili maďarsky. Mluvili makedonsky (srbsky, Řekové tak nazývali a dodnes nazývají Makedonce!), albánsky, vlašsky (arumunsky) a turecky, aniž zapomínali na řečtinu. Láska k vlasti, školství a osvěta a bohatství byly důležité složky jejich života a činnosti.²²³

V novém sociokulturním prostředí zakládali osady, budovali kostely a školy a díky příznivým podmínkám rozvíjeli hlavně národní, společenský a duchovní život. Pravoslavná církev a nižší a vyšší školy byly dvě hlavní opory uprchlíků z Řecka a Srbska v Uhrách.²²⁴

Pravoslaví, společný osud i časté sousedské styky vedly k tomu, že se Makedonci (*oi Makedones*, čím se rozumí lidé z Makedonie) se srbskými přistěhovalci sblížili. Jedni i druzí, přistěhovalci z Řecka a ze Srbska, dováželi ze své staré vlasti výrobky, obchodovali s průmyslovými nebo uměleckými předměty.²²⁵

222 PAPADRIANOS I. A.: *I Ellines pariki tu Semlinu (18os-19os e.)*. *Diamorfosi tis parikias, dimografika stichia, diikitiko systema, pnevmatiki ke politistiki drastiriotita*, Thessaloniki 1985. Tam rovněž další literatura.

223 GEORGIU IOANNU ZAVIRA *Nea Ellas i Ellinikon theatron*. *Anatyposis A' ekdoseos*, Athinai 1972, s. XIII.

224 Na vyšší škole v Kecskemétu a v Pešti přednášeli řečtí učitelé ze Siatisty (Zavirasova rodiště) Michail Papageorgiu, dále Georgios Vendotis, Charisios Megdanis aj. Společnost řeckých vývozců vína se roku 1687 zasadila o vybudování kostela, školy a nemocnice. S uvedenými institucemi jsou spjata dvě jména: Francesco Ioannović a učitel Ioann Apostolović, který je typickým představitelem řecko-maďarských (uherských) styků.

225 GEORGIU IOANNU ZAVIRA *Nea Ellas*, s. XIV.

V roce 1760 přišel do Uher osvícenec Georgios Zaviras ze Siatisty²²⁶, kde se 28. května 1744 narodil.²²⁷ G. Zaviras byl vzdělaný intelektuál všestranných zájmů a encyklopedických znalostí. Byl označen za nejvěhlasnějšího představitele řeckého osvícenství a školství a *znalce evropských jazyků*. Zabýval se dějinami, životopisy, chronologií, teologií, astronomií, řeckou a latinskou filologií, politikou, výukou i botanikou a lékařstvím.

Obdobně jako před ním v 80. letech 17. století Slovinec Janez Vajkard (Bajkort, jak se sám podepisoval) Valvasor (1641–1693), G. Zaviras ve stejných letech jako Srb Dositej Obradović (1742–1811) hodně cestoval po Evropě. William Martin Leake řadil Zavirase vedle Rigase Ferreose, Evgeniose Vulgarise, Nikiforose Theotokase aj. k šedesáti nejvýznamnějším novořeckým literárním a kulturním osobnostem.²²⁸

U J. V. Valvasora, stejně jako u D. Obradoviće a u G. Zavirase, byla na prvním místě láska ke svému národu. Protože Valvasor na svých cestách po Evropě zjistil, že v cizině málokdo o Kraňsku něco přesnějšího ví, hned v úvodu ke svému německy psanému rozsáhlému vlastivědnému spisu *Die Ehre des Hertzogthums Crain* (1689, Sláva a čest vojvodství Kraňského) mj. psal, že každý poctivý vlastenec je povinen ctít svou vlast a sloužit jí perem. On považoval za svou vlast Kraňsko a pojednal o slávě této *krásné perly* tak, aby se o ní vědělo *daleko široko*.²²⁹

Ze Zavirasových historických děl zaslouží pozornost *Periugisis /ek Viennis kinisas to eti 1800/ is tin Moravian, Voimian, Saxonian ke Varusian* (Putování na Moravu, do Čech, Saska a Pruska podniknuté z Vídně roku 1800). Navštívil mj. Bratislavu, Brno, Prahu, Lipsko, Frankfurt, Berlín, Postupim, Halle, Jenu. Rukopis byl považován za ztracený, našel se však v knihovně v Kecskemétu. Je velmi cenný, neboť obsahuje mj. mnoho údajů o životě řecké diaspory v 18. století. V rukopise se dochovala rozprava o uherském svatém erbů napsaná roku 1791.

Dílo nejvýznamnějšího řeckého osvícence 18. století Georgiose Zavirase je rozsáhlé. Tvoří je 19 originálních studií a 15 překladů. Z hlediska obsahového můžeme řecky psané práce a překlady rozdělit na teologická, didaktická, historická, filologická a různá jiná díla. S ohledem na téma našeho výkladu se zde zmíníme především o jeho překladech.

Teologická díla překládal Zaviras z latiny nebo z němčiny *do našeho „prostého“ nebo mateřského jazyka*. K mnoha překladům připojil poznámky, které prozrazují jeho bibliografickou i všeobecnou informovanost. Z tzv. didaktických, tj. výukových, výchovných nebo školských děl, Zaviras přeložil příručku o hvězdách známého maďarského pedagoga Görgye Maróthyho.²³⁰

Georgios Zaviras je nejpravděpodobněji první Řek, který z latiny přeložil do svého *mateřského prostého jazyka*, tj. do novořečtiny, *Orbis pictus* J. A. Komenského (řecky

226 Slovanská Šatista nebo Šatišta.

227 Více viz GEORGIU IOANNU ZAVIRA *Nea Ellas*, s. XVI–XVIII. Z ní čerpám informace.

228 LEAKE, W. M.: *Researches in Greece*, London 1814, sv. 4, s. 79–80.

229 VALVASOR, J. V.: *Slava vojvodine Kranjske*. Izbor, Ljubljana 1968, s. 5.

230 Vydal je až roku 1815 ředitel řecké školy v Pešti Emmanuel Dimitriadis. Zaviras nejpravděpodobněji překládal z latinsky psaného rukopisu, který se nezachoval, takže dílo existuje pouze v řečtině.

Ioannis Komenios).²³¹ Jistě není bez zajímavosti, že Zaviras zařadil ke svému řeckému překladu paralelně zrcadlově také maďarský překlad. Překlad *Světa v obrazech* byl určen především řeckým přistěhovalcům. Nemůžeme však vyloučit, že by se jeho knižní vydání dokonce šířilo také k školským pracovníkům v Řecku i k Řekům, kteří žili mimo Uhry. Překlad sice zůstal bohužel v rukopise, prozrazoval však Zavirasův zájem o didaktické knihy. Jako filolog G. Zaviras považoval J. A. Komenského za jazykového didaktika.

Zavirasova příručka *Dialogi romaike ke ungarike* (Řecké a maďarské dialogy) obsahuje slovníček výrazů z každodenního života a rozhovory na běžná témata. Není uvedeno, z jakého díla je překlad pořízen. Byla nejpravděpodobněji určena těm Řekům, kteří se chtěli naučit maďarsky. Z uvedených pěti přeložených výchovných děl vyšla knižně pouze dvě.

G. Zaviras je rovněž autorem překladu francouzské knihy o rusko-turecké válce od počátku roku 1769 do listopadu 1770, spisku anonymního autora o Srbech a řecko-srbských stycích i o vztahu Maďarů k srbským a řeckým přistěhovalcům. Anonymní autor bude pravděpodobně Srb, který představuje Srby jako přátele Maďarů.²³²

G. Zaviras doprovodil svůj překlad rozsáhlými poznámkami. Vysvětlil v nich mj. původ názvu Romaios a Graikos, které se prosadily proti názvu Hellen. Při výkladu vzájemných styků mezi Řeky a Maďary (Uhry) jde dokonce tak daleko do historie, že se snaží dokázat, že prvními obyvateli Uher byli Řekové neboli Paioni v Paionii nebo Panonii. Zabývá se rovněž řecko-srbskými styky v Uhrách. Řecká historiografie považuje Zavirasovy poznámky k překladu za velmi zajímavé.²³³

Georgios Zaviras je rovněž autorem překladu třídílné knihy o moldavském vládci Dimitri Cantemirovi z němčiny (vyšla ve Vídni 1795) a z francouzštiny knihy o dějích dobrodruha a podvodníka Štěpána Malého, který se v Černé Hoře vydával za zmiřelého ruského cara Petra.

Ze Zavirasových překladů filologických spisů se zmiňme ještě o rozpravě o řečtině a jiných jazycích, jejímž autorem je Zavirasův současník, maďarský duchovní a spisovatel Jozsef Péczeli.²³⁴ Pro potřeby především řeckých přistěhovalců v Uhrách Zaviras pře-

231 Celý titul řecky zněl: *Ioannu Komeniu Graptos Kosmos, metafrasthis ek tis latinikis is tin imeteran aplin dialektion, prostethisis kat' antikry ke tis ugrikis metafraseos.*

232 Tvrdí, že se neusadili v Uhrách po velkém stěhování roku 1690, nýbrž spolu s Bosňáky a Černohorci (Raškové) od samého počátku uherských dějin. Poukazuje na odlišný způsob získávání uherského občanství u Řeků a u Srbů. Srbové na rozdíl od Řeků osídlovali celá území a zakládali obce. Sloužili na hranicích, cvičili v královských městech, živil se zemědělstvím a dobytkařstvím. Je proti tomu, aby je nazývali Raškové místo správného Srbové nebo Slované, které si Maďaři oblíbili. Na anonymní spisek odpověděl v němčině anonymně uherský Řek, který hájí své soukmenovce a snaží se uvést na pravou míru informace o nich a o jejich vztazích s příslušníky ostatních národů v Uhrách. Je to rozprava o srbském rodě, o *Srbech zvaných Ilyry*. Odmítá v ní srbská tvrzení a ukazuje na místo, které zaujímají Řekové v Uhrách. Jsou podle anonymního autora ve velkých centrech sdružení v různých spolcích, protože se zabývají velkoobchodem, který má evropské rozměry.

233 GEORGIU IOANNU ZAVIRA *Nea Ellas*, s. XXVIII a jinde.

234 Zaviras se s ním pravděpodobně znal osobně. Péczeli podporoval rozvoj školství a překlady děl řeckých, latinských a jiných velkých autorů do maďarštiny.

ložil z maďarštiny (1787) lékařské rady k nejčastějším chorobám a jak je léčit. Připojil k nim tabulku 183 receptů v latině a v řečtině.

G. Zaviras sestavil z děl různých řeckých a latinských autorů *Onomastikon empirikon* (1785, Obchodní seznam). Ve skutečnosti jde o abecedně sestavený slovník z obchodní sféry, v němž je uvedeno starořecké slovo a vedle něho novořecký výraz, často také maďarské slovo řecké povahy. Nezřídka je slovo vysvětleno řeckým nebo tureckým slovem. Cílem G. Zavirase bylo pomoci řeckým obchodníkům v Uhrách. Botanický slovník *Onomatologia votaniki tetraglossos...* (Čtyřjazyčný botanický slovník, Pešt 1787) obsahuje 771 hesel.

Nejvýznamnějším, nejreprezentativnějším a nejrozsáhlejším Zavirasovým dílem, na němž pracoval celých patnáct let (1790–1804) a které bohužel nevyšlo za jeho života, je spis *Nea Ellas i Ellinikon Theatron* (Nové Řecko neboli Řecké divadlo).²³⁵ Sestavil je na základě děl různých řeckých, latinských, francouzských, německých a maďarských autorů (nebo pramenů) a také na základě vlastního studia vydaných i nevydaných listin.

Zavirasovo *Nové Řecko neboli Řecké divadlo* uvedlo do řecké literatury a kultury vědeckou nebo odbornou biografii řecké filologie čtyř století. Zahájilo tak filologická studia již osvobozené země (vyšlo přece 1872). Historiografie novořecké filologie 18. století, která zobrazuje a zachycuje duchovní život té doby, se opírá téměř výlučně o Zavirasovo dílo. K tomu měl četné vzory, především v Uhrách. Znal dobře maďarskou literaturu a filologii vůbec. Právě v Uhrách od roku 1711 vyšly podobné biografické slovníky, jež měly vědeckou povahu. Zaviras je znal a četné z nich uváděl, čerpal z nich informace atd. Dal tedy porobenému Řecku první vědecký biografický sborník nebo slovník, opatřený bibliografií, názory, myšlenkami a vlasteneckým nadšením. Dílo zachycuje veškerý duchovní život tehdejšího Řecka i řecké diaspory.

V Nové řecké encyklopedii je značně rozsáhlá stať Spyrose Kainourgiose, v níž přehledně, zasvěceně a poučně pojednává o J. A. Komenském jako o *velkém pedagogovi a reformátoru* a jeho díle v širším historickém kontextu. Autor svůj výklad uzavírá tak, že *Komenský byl velkolepý duch čistého srdce plného lásky, člověk nezdočné touhy, neúnavné lásky k práci a bohaté fantazie*. Bohužel však v hesle nenajdeme údaje o recepci díla J. A. Komenského v řeckém kulturním prostředí.²³⁶

Dílo J. A. Komenského pronikalo rovněž k **srbským a charvátským** pedagogickým a školským pracovníkům. První překlad *Velké didaktiky* do charváštštiny vyšel 1871.²³⁷ Sloužil jak charvátským, tak také srbským, resp. slovinským i bosenským pedagogickým zájemcům. Charvátský pedagogický spolek se ke Komenského dílu vrátil znovu o třicet let později a vydal *Velkou didaktiku* v novém překladu Julija Golika (1900). Srbský překlad Jovana Miodragoviće vyšel o sedm let později.²³⁸

Pro charvátský překlad, který zahajoval pedagogickou knihovnu, je příznačný výrazně vlastenecky laděný úvod. Zdůrazňuje se v něm mj. zaostalost *vlasti a národa*, který

235 Vydal je až roku 1872 v Athénách Georgios P.Kremos, fototypní vydání Atény 1972.

236 PATSIS, CH.: *Nea elliniki egkyklopaidia*, tomos 15, Athinai 1972, s. 836–838.

237 J. A. KOMENSKOGA *Didaktika*. Pedagogijsko- književni sbor, Zagreb 1871.

238 KOMENSKY, J. A.: *Velika didaktika*, Beograd 1907.

nelze vzdělanostně a kulturně pozvednout bez pomoci *hlavního faktoru*, tj. *národní (tzn. základní- id) školy* tak, aby se mohl zařadit k jiným pokrokovým národům. Podle názoru členů pedagogického a literárního spolku je jediné *národní škola povolána k tomu*, aby razila cestu osvětě a kultuře a aby je šířila *k nejnižším vrstvám lidu*. Jediné národní škola může položit základy, na nichž se může *zakládat sláva a blahobyť celého národa*.

Podle autorů úvodu národní škola nemůže podobné úkoly plnit proto, že chybějí dobře připravení a všestranně vzdělaní učitelé, jejichž postavení se podobá postavení pastorka. Jediné *vzdělané učitelstvo* může pomoci *jak škole a sobě*, tak také *svému národu* – praví se v úvodním textu. Aby se zvýšila a rozšířila výchova, všeobecné a odborné vzdělání učitelů, rozhodli se *vydat Didaktiku slavného velikána pedagogiky Jana Komenského*. Tím si chtěli připomenout dvousté výročí dne, *kdy tento velký reformátor školy a vědy, tenhle významný předchůdce všech pozdějších školských velikánů, tenhle nesmrtelný duch, jsa vyhnán ze své posvátné vlasti, zemřel v cizině*.²³⁹ Tím chtěli vydavatelé skromně vyjádřit dík za jeho *velké zásluhy*, které jsou *základním kamenem veškeré nové a pokrokové pedagogiky*.

O „*jádru*“ (*srdčika*=*srčika*, tak začíná název textu) vyučovací a výchovné soustavy J. A. Komenského pojednal v doslovu k překladu *Veliké didaktiky* J. K. Škoda. Soustředil se na tři základní tematické okruhy Komenského díla a života: na didakticko-pedagogickou, filozofickou a lidskou stránku. Slavné osobnosti mají podle autora všechny národy, zejména ty, *kde vládne svoboda ducha*. Rozebírá hlavní myšlenky z Komenského *Veliké didaktiky*. *Komenský byl první, kdo důrazně požadoval, aby se mládež vzdělávala na základě mateřského jazyka* – psal J. K. Škoda. Komenského nazývá *reformátorem evropského školství a hvězdou, která vyšla nad českým národem*.

Když J. K. Škoda psal o *víře a věděni*, které je třeba podle něj jasně rozlišovat, a o Komenského filozofii, zdůrazňoval zejména její empirickou a racionální stránku. *Čím více dozrává člověk a lidstvo*, parafrázoval J. K. Škoda našeho myslitele, *tím bezpečněji může držet osud ve svých rukou*.

Autora doslovu však nejvíce zaujal a dojímal velmi činorodý život *velikána* (jeho výraz), který se půl století *protloukal Evropou a sloužil všem těm národům, které si ho přály*. *Všechny maximálně využily, všechny ho opustily, všechny na něho zapomněly*: Komenského vytrvalost, houževnatost, nepoddajnost životním strastem, *hvězdy*, která po *celá staletí svítí daleko daleko do dáli tak velkolepě a tak jasně*.

Považuji ostatně za dodnes aktuální slova J. K. Škody, která napsal před téměř celým stoletím: *Kéž bychom co nejdříve začali všude vychovávat lid podle pravidel Komenského*.²⁴⁰ Podle francouzského myslitele Julese Micheleta, kterého J. K. Škoda cituje, J. K. Komenský sice ztratil vlast, ale tím si zároveň získal svět, *získal si jednotnou myšlenku celého lidstva*. A získal si patrně také charvátské pedagogické a školské pracovníky i charvátskou kulturní obec, za kterou to J. K. Škoda vyjádřil v závěru své stati o J. A. Komenském vel-

239 JANA AMOSA KMENSKMOGA *Didaktika*, Zagreb 1871, a. V.

240 *Tamtéž*, s. 251.

mi pateticky: *Bratři! Amos je opravdu také náš. Proto prosazujeme, aby nás učil. Prosazujeme, aby také mezi námi zůstala věčná vzpomínka.*²⁴¹

Charvátský pedagogicko-literární spolek, který usiloval o vzdělávání učitelů a zvýšení úrovně vyučování, vydal již v polovině osmdesátých let 19. století *Informatorium školy mateřské*.²⁴² Pod zkráceným názvem *Materinska škola* vyšlo *Informatorium školy mateřské* bezprostředně po druhé světové válce také srbsky.²⁴³ Po více než půl století (2000) vyšel nový srbský překlad, který je pořízen ze slovenštiny a opatřen zasvěceným doslovem Zoroslava Speváka, jenž se dílem učitele národů zabýval ve své doktorské disertaci.²⁴⁴

Protože však všechny uvedené překlady *Velké didaktiky*, slovinský, charvátský a srbský, byly pedagogickým pracovníkům téměř nebo zcela nedostupné, vyšel z iniciativy Svazu jugoslávských pedagogických společností v roce 1954 nový, nezkrácený srbocharvátský překlad *Velké didaktiky* pořízený z latinského originálu.²⁴⁵

V redakčním úvodu k překladu *Velké didaktiky* se přirozeně odrazily mj. názory odlišného společensko-politického usprádaní Jugoslávie. *Naši pedagogičtí a školští pracovníci a všichni ostatní, kteří budou dílo studovat*, říká se v citovaném úvodu, *budou umět vydělit to, co také ještě nyní má obrovský význam pro výuku ve škole a vůbec pro výchovu a vzdělání naší mládeže, od toho, co v něm neodpovídá cíli a úkolům naší výchovy. Týká se to zejména náboženského rámce Velké didaktiky a náboženských názorů J. A. Komenského, které v jeho době ostatně nemohly být jiné.*²⁴⁶

O tom, jaký význam přisuzovali *Velké didaktice* překladatelé do srbského, svědčí rozsáhlý úvod výjimečného srbského znalce Komenského díla dr. Vlada Šmidta. Na více než dvaceti stránkách V. Šmidt velmi zasvěceně pojednal o životě a díle J. A. Komenského, zevrubně analyzoval jeho pedagogické názory na národní školu, upozornil na stále aktuální požadavek výuky v mateřském jazyce a přesvědčivě poukázal na význam Komenského *Velké didaktiky*, na trvalou platnost Komenského názorů pro rozvoj didaktiky. V. Šmidt zdůraznil mj. Komenského požadavek pedagogicky vzdělaných učitelů, aby mohly být realizovány didaktické cíle. *O řešení didaktických otázek se můžeme nejvíce poučit právě u Komenského – uzavírá V. Šmidt.*

Není jisté bez zajímavosti, že Komenského *Svět v obrazech* vyšel těsně před první světovou válkou srbsky v překladu Jovana M. Popoviće nikoli v Srbsku, nýbrž u nás v Českém Brodu.²⁴⁷

Podívejme se ještě stručně na recepci Komenského díla u Bulharů. Jeho *Velká didaktika* vyšla v bulharském překladu poprvé v roce 1905.²⁴⁸ Byl to ovšem překlad

241 *Tamtéž*, s. 255.

242 *Jana Amosa Komenskoga Informatorijum za školu materinsku*. Sa češskog preveo Zaborj Marik, Zagreb 1886.

243 *Jan Amos Komenski, Materinska škola, sa predgovorom o životu i radu J. A. Komenskog*, Beograd 1946, 2000.

244 SPEVÁK, Z.: *J. A. Komenski, pedagog i utopista*. Bački Petrovac-Novi Sad 2003.

245 JAN AMOS KOMENSKI, *Velika didaktika koja obuhvata opštu veštinu o tome kako valja poučavati svakoga u svemu*. Prevela s latinskog Darinka Grabovac, Beograd 1954, 1967, 1997.

246 *Tamtéž*, s. IX.

247 KOMENSKI, J. A.: *Svet u slikama*. Preveo Jovan M. Popović. Český Brod, L. Beneš 1913.

248 KOMENSKI, J. A.: *Velika didaktika*, Sofija 1905. Byla to bezplatná prémie pro předplatitele čas. *Učilišten pregled* za rok 1904.

z překladu, v tomto případě ze srbského překladu. Komenského pedagogické myšlenky pronikaly k bulharským pedagogickým a osvětovým pracovníkům ještě před osvobozením země z turecké nadvlády roku 1878. Již roku 1873 vyšly v časopise *Slava* úryvky z *Veliké didaktiky* o obecných pravidlech školního vyučování, o disciplíně, o tom, jak je třeba se učit a jak učit druhé aj. V dalších letech pak vyšly úryvky z Komenského děl rovněž v dalších bulharských časopisech, které byly přeloženy ze srbského pedagogického časopisu *Škola*.²⁴⁹

Po roce 1878 zájem bulharské pedagogické a školské veřejnosti o dílo velkého slovanského pedagoga ještě zesílil. Projevil se mj. tím, že v prvním bulharském pedagogickém časopise,²⁵⁰ který začal vycházet v roce 1889, vyšly mj. příspěvky o J. A. Komenském. O několik let později (1892) byl dokonce založen *Spolek Komenského* (Družestvo Komenski), jehož prvořadým úkolem bylo mj. zorganizovat oslavy 300. výročí narození našeho velkého myslitele. V nově založeném bulharském pedagogickém časopise²⁵¹ vyšel obšírný výklad o životě a díle J. A. Komenského. Píše se v něm jako o géniovi, velkém pedagogickém mysliteli a *zakladateli nové pedagogiky*, jehož díla jsou prodchnuta *láskou k velké výchovné práci*.

U příležitosti různých výročí spjatých s J. A. Komenským a při posuzování jakýchkoli pedagogických otázek se vždycky uváděla osobnost J. A. Komenského a jeho dílo. Je přirozené, že Komenského dílo působilo zejména na literaturu pro děti a mládež.

Třebaže nelze mluvit o bezprostředním vlivu Komenského spisku *Orbis pictus* na slabikář filozofa a osvětového pracovníka Petra Berona (1800–1871) *Bukvar s različni poučeniija* (1824), známý pod názvem *Riben bukvar* (Rybí slabikář – podle vyobrazení velryby na titulní stránce), přece jen Beron užívá podobných myšlenek a postupů i obrázků jako Komenský, např. při seznamování dětí s rostlinami a zvířaty.²⁵²

Výrazné bezprostřední i zprostředkované působení díla J. A. Komenského je patrné u zakladatele bulharské literatury pro děti a mládež Petka Račeva Slavejkova (1827–1895), především v jeho slabikářích, čítankách a dalších učebních příručkách pro děti.²⁵³ V *Bukvaru* (1858, Slabikář) Slavejkov, který se s Komenského *Světlem v obrazech* nejpravděpodobněji seznámil z jeho ruského překladu,²⁵⁴ např. uvádí tatáž zvířata a zvuky, které vydávají, seznamuje děti se vším, co je viditelné, uvádí údaje o lidském těle a jeho orgánech a funkcích, o zemi, nebeských tělesech, rostlinách a živočiších jako J. A. Komenský ve *Světě v obrazech*.

Od J. A. Komenského převzal P. R. Slavejkov rovněž myšlenku seznámit děti s řemesly. Samozřejmě s těmi, která jsou běžná v Bulharsku a jinde na Balkáně, a podrobně popsat technické operace.

249 Čas. *Učilište*, roč. IV, sv. 10, 16, 1874, čas. *Čitalište*, sv. 11–12, 1874. Článek *Jan Amos Komenski. Učilišten dnevnik*, roč. I, sv. 1, 1884.

250 *Vestnik na učitelškoto dviženie*, roč. 3, 1891.

251 *Pedagogium*, roč. II, sv. 1–5, 1892.

252 HORÁKOVÁ, M.: *Petr Beron a Jan Amos Komenský*. In: Československo-bulharské kulturní vztahy, Brno 1990.

253 *Slovník autorů světové literatury pro děti a mládež. I. Zahraniční spisovatelé*. Zpracoval kolektiv autorů pod vedením I. DOROVSKÉHO a V. ŘEŘIHOVÉ. Libri, Praha 2007, s. 708–709.

254 KOMENSKIJ, J. A.: *Ukazatel ´ russkich perevodov 1772–1992*, Moskva 1995.

Myšlenkové a tvůrčí působení díla J. A. Komenského na bulharského obrozeneckého pracovníka, politika, filologa a překladatele P. R. Slavejkova je zřejmé rovněž při seznamování dětí s abstraktními pojmy, jako je přátelství, vděčnost, pokora, poslušnost aj.

Orbis pictus J. A. Komenského byl v Bulharsku populární i po osvobození Bulharska roku 1878. Ve stati *Beležki za Komenski* (Poznámky o Komenském), která vyšla v prvním bulharském pedagogickém časopise *Pedagogium*, se mj. psalo: *Orbis pictus slouží jako prototyp pro naše „názorné knihy“ k četbě pro děti. Vysoké hodnocení této významné knihy Komenského vyplývá také z názoru, že Orbis pictus patří k nejvýznamnějším dárkům dětského světa.*²⁵⁵

V článku se mj. zdůrazňovalo, že se Komenského kniha liší od ostatních podobných příruček tak, *jako se liší život od obecných pravidel, jako se liší plný duch lidstva od jednostranného ducha nějakého oboru.* J. A. Komenský, psalo se dál v článku, *položil hluboké základy vpravdě humánní osvěty a výchovy lidstva.*

J. A. Komenského *Orbis pictus*, který vyšel v Bulharsku přesně před více než padesáti lety (dne 15. listopadu 1957), byl vlastně dvojjazyčný. Latinský originál včetně obrázků je ve sloupcích a vedle něj bulharský překlad G. Kr. Radeva.²⁵⁶ Po pravém okraji překladatel uvádí a vysvětluje latinská slova. Překladatel tak vytvořil svéráznou příručku k zvládnutí základů latinského písma a jazyka dětmi předškolního věku, které dělají první krůčky ve výuce v mateřské (domácí) škole a musejí si zároveň osvojit bulharskou azbuku.

Protože se první bulharský překlad *Velké didaktiky* z počátku 20. století stal bibliografickou vzácností, vyšlo základní pedagogické dílo J. A. Komenského v bulharském překladu znovu v roce 1957, tentokrát ovšem z latinského originálu.²⁵⁷ V rozsáhlém úvodu se velmi přehledně a podrobně pojednává o životě a jednotlivých dílech velkého českého humanisty, myslitele a *geniálního pedagoga*. Dokonce v osobě a činnosti bulharského patriarchy Eutymije Trnovského (1325/30–1401/12) nachází autor úvodu Najden Čakarov paralelu v tom, že oba dva *přežili ničení své země a vyhnanství.*²⁵⁸ Čakarov analyzuje a obsahově charakterizuje jednotlivé kapitoly *Velké didaktiky*, metodologii, postupy a kritické přístupy jejího autora při výstavbě pedagogické soustavy výchovy a vzdělávání, zmiňuje se o jeho světovém názoru a jeho chápání přírody a boha. *Pokroková linie v teorii pedagogiky v celém světě má svůj začátek u Komenského*, cituje autor úvodu z tehdejších sovětských dějin pedagogiky a pokračuje: *V rozvoji pedagogiky Komenský hraje takovou velkou úlohu, jako hraje Bacon ve filozofii a Kopernik v astronomii.*²⁵⁹

U příležitosti 400. výročí narození J. A. Komenského se v roce 2001 konala v bulharském hlavním městě Sofii velká mezinárodní vědecká konference, jejíž výsledky vyšly

255 *Pedagogium*, roč. II, kn. 1, 1892, s. 39 n.

256 KOMENSKI, J. A. : *Setivnijat svjat v kartini*. Prevede od latinski G. Kr. Radev, Sofija 1957. Je opatřen úvodem Žeča G. Atanasova *Za avtora i negovata kniga* = O autorovi a jeho knize.

257 KOMENSKI, J. A. : *Velika didaktika*. Prevod i beležki na d-r Manjo Stojanov. Uvod i redakcija prof. Najden Čakarov, Sofija 1957.

258 *Tamtéž*, s. 11.

259 *Tamtéž*, s. 28.

v samostatném sborníku. Dokládají aktuálnost rozsáhlého a mnohostranného didaktického díla našeho pedagogického teoretika a autora cenných jazykových učebnic.

Mnoho základních a středních škol v Srbsku, Bulharsku, Makedonii a jinde neslo zejména ve 20. století a nese dodnes jméno českého pedagoga. Vymezený rozsah stati nám nedovoluje pojednat o pronikání díla J. A. Komenského také k rumunským, albánským a makedonským pedagogickým pracovníkům.²⁶⁰

Na závěr můžeme říci, že jak v průběhu staletí, tak také v nových společenských a kulturně politických podmínkách a školských koncepcích i v odlišné přípravě vysokoškolsky vzdělaných pedagogických pracovníků v samostatných republikách na Balkáně je pedagogické dílo J. A. Komenského stále aktuální.

260 Stručné informativní heslo o J. A. Komenském je v makedonské MI-ANOVA encyklopedija opšta i makedonska, Z-Lj, redaktor Jovan Pavlovski, Skopje 2006, s. 794.